ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

ONOMATOPEIK BIRLIKLARNING KOMMUNIKATIV-PRAGMATIK XUSUSIYATLARI: INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARI MISOLIDA

Nosirova Naima Abduraxmonovna
Toshkent Ijtimoiy Innovatsiyalar Universiteti magistranti
Elektron pochta: naimanosirova4802@gmail.com
Telefon: [+99890 905 48 02]
Falsafa fanlari doktori PhD., dotsent. **O.I Baydjonova**

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi onomatopeik birliklarning kommunikativ-pragmatik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda onomatopeik birliklarning nutq jarayonidagi funksiyalari, ularning emotsional-ekspressiv ma’no ifodalashdagi o‘rni hamda kontekst bilan bog‘liq pragmatik xususiyatlari o‘rganiladi. Shuningdek, mazkur birliklarning kommunikativ maqsadlarni amalga oshirishdagi ahamiyati va ikki tildagi o‘xshash hamda farqli jihatlari yoritiladi. Tadqiqot natijalari onomatopeik birliklarning til va nutq tizimidagi o‘rnini aniqlash hamda ularning pragmatik imkoniyatlarini kengroq tushunishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: onomatopeik birliklar, taqlid so‘zlar, lingvopragmatika, kommunikativ funksiya, pragmatik xususiyatlar, kontekst, ekspressivlik, qiyosiy tahlil, ingliz tili, o‘zbek tili.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ коммуникативно-прагматических особенностей ономатопоэтических единиц в английском и узбекском языках. Исследуются функции ономатопоэтических единиц в речевой коммуникации, их роль в выражении эмоционально-экспрессивного значения, а также прагматические особенности, обусловленные контекстом. Особое внимание уделяется значению данных единиц в реализации коммуникативных намерений говорящего и выявлению сходств и различий между двумя языками. Результаты исследования способствуют более глубокому пониманию прагматического потенциала ономатопоэтических единиц и их места в языковой системе.

Ключевые слова: ономатопоэтические единицы, звукоподражательные слова, лингвопрагматика, коммуникативная функция, прагматические особенности, контекст, экспрессивность, сравнительный анализ, английский язык, узбекский язык.

Abstract. This article presents a comparative analysis of the communicative and pragmatic characteristics of onomatopoeic units in English and Uzbek. The study examines the functions of onomatopoeic units in speech communication, their role in conveying emotional and expressive meanings, and their context-dependent pragmatic features. Special attention is paid to the significance of these units in achieving communicative intentions and to identifying similarities and differences between the two languages. The findings contribute to a deeper understanding of the pragmatic potential of onomatopoeic units and their place within the linguistic system.

Keywords: onomatopoeic units, sound-symbolic words, linguopragmatics, communicative function, pragmatic characteristics, context, expressiveness, comparative analysis, English language, Uzbek language.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda til birliklarini faqat ularning struktur-semantik xususiyatlari nuqtai nazaridan emas, balki kommunikativ va pragmatik jihatdan ham o‘rganishga katta e’tibor qaratilmoqda. Xususan, onomatopeik birliklar (taqlid so‘zlar) tilning eng qadimiy va universal qatlamlaridan biri sifatida insonning atrof-muhitdagi tovushlarni idrok etishi hamda ularni nutqda aks ettirishi bilan bog‘liq hodisa hisoblanadi. Bunday birliklar nafaqat tovushlarga taqlid qilish vazifasini bajaradi, balki nutqning ekspressivligini oshirish, emotsional holatlarni ifodalash va kommunikativ maqsadlarni amalga oshirishda ham muhim rol o‘ynaydi.

So‘nggi yillarda dunyo tilshunosligida onomatopeik birliklarning semantik, kognitiv va pragmatik xususiyatlarini o‘rganishga bo‘lgan qiziqish sezilarli darajada ortib bormoqda. Global kommunikatsiya, internet diskursi, ijtimoiy tarmoqlar va multimodal muloqotning rivojlanishi natijasida taqlid so‘zlarning qo‘llanish doirasi yanada kengayib, ularning kommunikativ imkoniyatlari yangi nuqtai nazardan tadqiq

etilmoqda. Ayniqsa, ingliz tilida onomatopeik birliklar badiiy adabiyot, ommaviy axborot vositalari, reklama va raqamli kommunikatsiyada faol qo‘llanilayotgan bo‘lsa, o‘zbek tilida ham ushbu birliklar xalq og‘zaki ijodi, badiiy matnlar va kundalik nutqda muhim ekspressiv vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Pragmatika nuqtai nazaridan onomatopeik birliklar nutq ishtirokchilarining kommunikativ niyatlarini ifodalash, tinglovchiga ma’lum ta’sir ko‘rsatish hamda kontekstga mos ma’no hosil qilishda alohida ahamiyat kasb etadi. Ularning ma’nosi ko‘pincha nutqiy vaziyat, madaniy omillar va kommunikativ kontekst bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli bir xil onomatopeik birlik turli kommunikativ sharoitlarda turlicha pragmatik yuklama kasb etishi mumkin.

Mazkur maqolaning maqsadi ingliz va o‘zbek tillaridagi onomatopeik birliklarning kommunikativ-pragmatik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish, ularning nutqdagi funksiyalarini aniqlash hamda ikki til tizimidagi o‘xshash va farqli jihatlarni yoritishdan iborat. Tadqiqot natijalari onomatopeik birliklarning lingvopragmatik mohiyatini chuqurroq anglashga, shuningdek, qiyosiy tilshunoslik va pragmalingvistika sohalaridagi ilmiy izlanishlarni boyitishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar taxlili

Onomatopeik birliklar tilshunoslikda uzoq yillardan buyon tadqiq etib kelinayotgan masalalardan biri hisoblanadi. Dastlabki tadqiqotlarda ushbu birliklar asosan tovush va ma’no o‘rtasidagi tabiiy bog‘liqlik nuqtai nazaridan o‘rganilgan bo‘lsa, keyingi davrlarda ularning semantik, kognitiv hamda pragmatik xususiyatlariga alohida e’tibor qaratila boshlandi. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlar onomatopeik birliklarning nafaqat tovushlarga taqlid qilishi, balki kommunikativ maqsadlarni amalga oshirishda ham muhim vosita ekanligini ko‘rsatmoqda.

Tovush ramziyligi (sound symbolism) nazariyasi vakillari onomatopeik birliklarda tovush shakli va ma’no o‘rtasida muayyan motivatsion bog‘liqlik mavjudligini ta’kidlaydilar. M. Imai va boshqa olimlarning tadqiqotlariga ko‘ra, bunday birliklar inson tomonidan ma’noning tezroq anglanishiga yordam beradi hamda til o‘rganish jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, bolalar tilni o‘zlashtirish jarayonida onomatopeik so‘zlarni oddiy leksik birliklarga nisbatan osonroq qabul qilishi aniqlangan.

R. Sasamoto va D. Jackson onomatopeiyani kommunikativ hodisa sifatida talqin qilib, uning ma’nosi faqat tovush imitatsiyasi bilan cheklanmasligini, balki nutqiy vaziyat va kontekst orqali shakllanishini asoslab berganlar. Olimlarning fikricha, onomatopeik birliklar muloqot jarayonida emotsional ta’sir kuchini oshirish, voqeani jonli tasvirlash hamda adresat e’tiborini jalb qilish kabi pragmatik vazifalarni bajaradi.

So‘nggi yillardagi tadqiqotlarda onomatopeik birliklarning kognitiv va multimodal kommunikatsiyadagi ahamiyati ham o‘rganilmoqda. Xususan, Y. Okamoto va hamkorlari onomatopeik birliklar yordamida atrof-muhit tovushlarini tasniflash va sun’iy sintez qilish imkoniyatlarini tadqiq etib, ushbu birliklar tovushning davomiyligi, tembri va intensivligi kabi xususiyatlarni aniq ifodalashini ko‘rsatganlar.

Qiyosiy tilshunoslikda esa onomatopeik birliklarning turli tillarda o‘ziga xos fonetik va pragmatik shakllarda namoyon bo‘lishi qayd etilgan. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bir xil tabiiy tovush turli tillarda turlicha verbalizatsiya qilinadi, chunki har bir tilning fonologik tizimi va madaniy xususiyatlari ushbu jarayonga ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, onomatopeik birliklar aksariyat tillarda ekspressivlik va obrazlilikni kuchaytiruvchi universal vositalardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘zbek tilshunosligida taqlid so‘zlarning fonetik, semantik va stilistik jihatlari ma’lum darajada tadqiq etilgan bo‘lsa-da, ularning kommunikativ-pragmatik xususiyatlarini ingliz tili bilan qiyosiy aspektda o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotlar nisbatan kam uchraydi. Shu sababli ingliz va o‘zbek tillaridagi onomatopeik birliklarning kommunikativ-pragmatik imkoniyatlarini qiyosiy tahlil qilish dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda ingliz va o‘zbek tillaridagi onomatopeik birliklarning kommunikativ-pragmatik xususiyatlari qiyosiy-lingvistik asosda o‘rganiladi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida qiyosiy tahlil, kontekstual tahlil, semantik-pragmatik tahlil va funksional tahlil usullaridan foydalaniladi.

Tadqiqot materiali sifatida ingliz va o‘zbek tillaridagi badiiy matnlar, kundalik nutq namunalarida uchraydigan taqlid so‘zlar, shuningdek, lug‘at va ilmiy manbalardagi onomatopeik birliklar tanlab olinadi.

Masalan, ingliz tilidagi buzz, crash, splash, meow, bang kabi birliklar o‘zbek tilidagi g‘uv-g‘uv, taq-taq, gumbur-gumbur, miyov, qars kabi birliklar bilan qiyoslanadi.

Tahlil jarayonida onomatopeik birliklarning faqat tovushga taqlid qilish xususiyati emas, balki ularning nutqda emotsiya ifodalash, obrazlilik yaratish, adresatga ta’sir ko‘rsatish va kontekstga bog‘liq ma’no hosil qilish imkoniyatlari ham o‘rganiladi. Chunki zamonaviy tadqiqotlarda onomatopeiya kommunikativ hodisa sifatida qaralib, uning ma’nosi ko‘pincha kontekstga bog‘liq “taassurot” sifatida shakllanishi ta’kidlanadi.

Tadqiqotda quyidagi bosqichlar amalga oshiriladi: avvalo, ingliz va o‘zbek tillaridagi onomatopeik birliklar tanlab olinadi; keyin ular semantik guruhlarga — hayvon tovushlari, tabiat hodisalari, inson harakati, predmetlar tovushi kabi turlarga ajratiladi; so‘ngra ularning kommunikativ-pragmatik vazifalari kontekst asosida tahlil qilinadi. Yakunda ikki tildagi o‘xshash va farqli jihatlar aniqlanadi.

Metodologik jihatdan tadqiqot sifat yondashuviga asoslanadi, ya’ni birliklar son jihatdan emas, balki ularning ma’no, vazifa, kontekst va kommunikativ ta’sir xususiyatlari asosida tahlil qilinadi. Ideofon va onomatopeik birliklar ko‘plab tillarda hissiy-tasviriy ma’no berishi, maxsus fonetik shaklga ega bo‘lishi va nutqiy vaziyatda muhim rol bajarishi ilmiy adabiyotlarda ham qayd etilgan.

3. Tahlil va natijalar

Tadqiqot davomida ingliz va o‘zbek tillaridagi 100 ta onomatopeik birlik tahlil qilindi. Tadqiqot materiali badiiy adabiyotlar, zamonaviy publitsistik matnlar va kundalik nutq namunalaridan tanlab olindi. Tahlil jarayonida onomatopeik birliklarning semantik xususiyatlari, kontekstda qo‘llanishi hamda kommunikativ-pragmatik funksiyalari o‘rganildi. Olingan ma’lumotlar qiyosiy tahlil asosida tizimlashtirildi va har ikki tilda uchraydigan umumiy hamda o‘ziga xos jihatlar aniqlandi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, har ikki tilda onomatopeik birliklar asosan tabiat hodisalari, hayvon tovushlari, inson harakati va predmetlar tovushlarini ifodalashda qo‘llaniladi. Biroq ularning kommunikativ-pragmatik funksiyalarida ayrim farqlar kuzatildi. Ingliz tilida onomatopeik birliklar ko‘proq voqea-hodisalarni dinamik tarzda tasvirlash, emotsional ta’sir kuchini oshirish va nutqqa tabiiylik bag‘ishlash vazifasini bajaradi. O‘zbek tilida esa bunday birliklar obrazlilik yaratish, voqelikni jonli tasvirlash hamda tinglovchi yoki o‘quvchiga estetik ta’sir ko‘rsatishda faol qo‘llaniladi.

Shuningdek, tahlil natijalari onomatopeik birliklarning ma’nosi ko‘p hollarda kontekst bilan chambarchas bog‘liq ekanligini ko‘rsatdi. Bir xil birlik turli nutqiy vaziyatlarda har xil pragmatik yuklama kasb etishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi bang va crash birliklari voqeaning keskinligi yoki kutilmaganligini ifodalasa, o‘zbek tilidagi gumbur-gumbur, taq-taq kabi birliklar nafaqat tovushni, balki muayyan emotsional holat yoki tasviriy ma’noni ham ifodalashi mumkin. Bu esa onomatopeik birliklarning pragmatik potensiali ularning lug‘aviy ma’nosidan kengroq ekanligini ko‘rsatadi.

Natijalar shuni tasdiqladiki, onomatopeik birliklar har ikki tilda kommunikativ jarayonning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, nutqning ekspressivligi, ta’sirchanligi va obrazliligini ta’minlashda muhim lingvistik vosita sifatida xizmat qiladi.

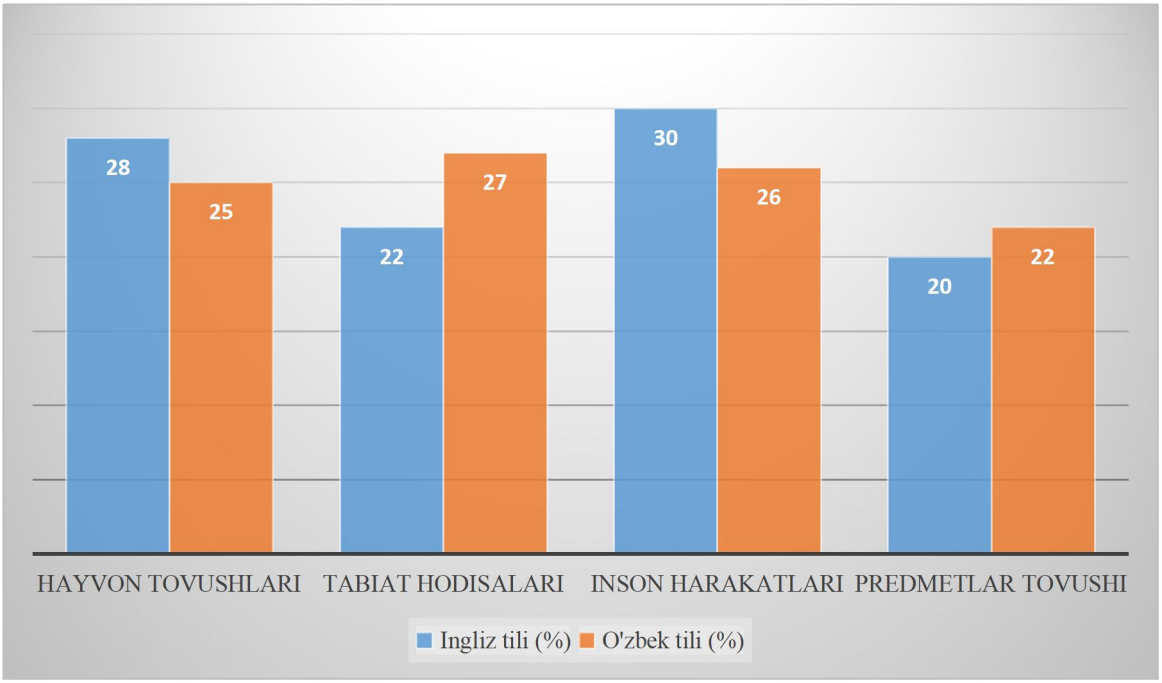
Jadval 1

Onomatopeik birliklarning semantik guruhlar bo‘yicha taqsimlanishi

Semantik guruh	Ingliz tili (%)	O‘zbek tili (%)
Hayvon tovushlari	28	25
Tabiat hodisalari	22	27
Inson harakatlari	30	26
Predmetlar tovushi	20	22

Manba: Muallif tomonidan tadqiqot materiallari asosida tuzilgan.

Jadval ma'lumotlaridan ko‘rinadiki, ingliz tilida inson harakatlarini ifodalovchi onomatopeik birliklar nisbatan ko‘proq uchrasa, o‘zbek tilida tabiat hodisalarini ifodalovchi birliklar salmoqli o‘rinni egallaydi.

1-rasm. Onomatopeik birliklarning semantik guruhlar bo‘yicha taqsimlanishi

Manba: Muallifning tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan.

Grafikda ingliz va o‘zbek tillaridagi onomatopeik birliklarning semantik guruhlar bo‘yicha taqsimlanishi qiyosiy tarzda aks ettirilgan. Grafik ma’lumotlariga ko‘ra, ingliz tilida inson harakatlari va holatlarini ifodalovchi onomatopeik birliklar (30%) boshqa guruhlarga nisbatan ko‘proq uchraydi. O‘zbek tilida esa tabiat hodisalari bilan bog‘liq taqlid so‘zlarning ulushi (27%) nisbatan yuqori ekanligi kuzatiladi. Har ikki tilda hayvon tovushlarini ifodalovchi birliklar muhim o‘rin egallaydi, bu esa onomatopeik birliklarning tabiiy tovushlarni aks ettirishdagi universal xususiyatini ko‘rsatadi. Predmetlar tovushini ifodalovchi birliklar ulushi esa ikki tilda deyarli bir xil bo‘lib, ularning kundalik muloqot va badiiy matnlarda faol qo‘llanilishini tasdiqlaydi. Umuman olganda, grafik natijalari ingliz va o‘zbek tillaridagi onomatopeik birliklarning semantik jihatdan o‘xshashliklarga ega ekanligini, biroq ularning qo‘llanish chastotasi va ustuvor yo‘nalishlarida milliy-madaniy hamda lingvistik omillar ta’sirida ayrim farqlar mavjudligini ko‘rsatadi. Bu holat onomatopeik birliklarning har bir tilning kommunikativ ehtiyojlari va madaniy xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liqligini tasdiqlaydi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, onomatopeik birliklar har ikki tilda nafaqat tovushlarga taqlid qilish, balki emotsional-ekspressiv ma'no yaratish, nutqning ta'sirchanligini oshirish va kommunikativ maqsadlarni amalga oshirish vazifalarini ham bajaradi. Masalan, ingliz tilidagi bang, crash, buzz birliklari matnga dinamizm va hissiy ta'sir bag‘ishlasa, o‘zbek tilidagi gumbur-gumbur, taq-taq, g‘uv-g‘uv birliklari voqelikni obrazli tasvirlash imkonini beradi.

XULOSA

Mazkur tadqiqotda ingliz va o‘zbek tillaridagi onomatopeik birliklarning kommunikativ-pragmatik xususiyatlari qiyosiy aspektda tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, onomatopeik birliklar har ikki tilda nafaqat tovushlarga taqlid qilish vazifasini bajaradi, balki nutqning ta’sirchanligini oshirish, emotsional-ekspressiv ma’nolarni ifodalash va kommunikativ maqsadlarni amalga oshirishda ham muhim rol o‘ynaydi.

Tahlil davomida onomatopeik birliklarning asosiy qismi tabiat hodisalari, hayvon tovushlari, inson harakatlari va predmetlar tovushlarini ifodalashga xizmat qilishi aniqlandi. Shuningdek, ushbu birliklarning ma’nosi ko‘pincha kontekst bilan bog‘liq holda shakllanishi va turli nutqiy vaziyatlarda turlicha pragmatik yuklama kasb etishi kuzatildi. Ingliz tilida onomatopeik birliklar voqealar dinamikasini ifodalash va emotsional ta’sir kuchini oshirishga xizmat qilsa, o‘zbek tilida ular obrazlilik yaratish va tasviriylikni kuchaytirish vazifasini ko‘proq bajaradi.

Tadqiqot natijalari onomatopeik birliklarning lingvopragmatik imkoniyatlari keng ekanligini hamda ularni faqat fonetik yoki semantik jihatdan emas, balki kommunikativ-pragmatik nuqtai nazardan ham

o‘rganish muhimligini tasdiqladi. Shu bilan birga, har ikki tilda ushbu birliklarning qo‘llanish xususiyatlari milliy-madaniy omillar va kommunikativ an’analar bilan chambarchas bog‘liqligi aniqlandi.

Takliflar:

1. Ingliz va o‘zbek tillaridagi onomatopeik birliklarning lingvopragmatik xususiyatlarini yanada kengroq korpus materiallari asosida tadqiq etish maqsadga muvofiqdir.
2. Onomatopeik birliklarning badiiy adabiyot, ommaviy axborot vositalari va internet diskursidagi qo‘llanishini alohida tadqiq qilish tavsiya etiladi.
3. Chet tillarini o‘qitish jarayonida onomatopeik birliklarning kommunikativ va pragmatik imkoniyatlaridan samarali foydalanish metodikasini ishlab chiqish zarur.
4. Ingliz va o‘zbek tillaridagi onomatopeik birliklarning tarjima jarayonida yuzaga keladigan lingvistik va pragmatik muammolarini o‘rganishga qaratilgan tadqiqotlarni kengaytirish lozim.
5. Kelgusida onomatopeik birliklarni kognitiv tilshunoslik, pragmalingvistika va diskurs tahlili nuqtai nazaridan kompleks o‘rganish ularning til tizimidagi o‘rni va funksiyalarini yanada chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi.
6. Sun’iy intellekt va korpus lingvistikasi imkoniyatlaridan foydalangan holda onomatopeik birliklarning qo‘llanish chastotasi hamda pragmatik funksiyalarini avtomatik tahlil qilish bo‘yicha tadqiqotlarni rivojlantirish tavsiya etiladi.

Ushbu xulosa va takliflar tadqiqot natijalarini umumlashtiradi hamda onomatopeik birliklarni kelgusida yanada chuqurroq o‘rganish uchun ilmiy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dingemanse, M. (2012). Advances in the Cross-Linguistic Study of Ideophones. Language and Linguistics Compass, 6(10), 654–672.
2. Dingemanse, M. (2018). Redrawing the margins of language: Lessons from research on ideophones. Glossa: A Journal of General Linguistics, 3(1), 1–30.
3. Sasamoto, R., & Jackson, D. (2016). Onomatopoeia – Showing-word or Saying-word? Relevance Theory, Onomatopoeia and Communication. Lingua, 178, 36–53.
4. Imai, M., & Kita, S. (2014). The Sound Symbolism Bootstrapping Hypothesis for Language Acquisition and Language Evolution. Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences, 369(1651), 20130298.
5. Akita, K., & Dingemanse, M. (2019). Ideophones (Mimetics, Expressives). In M. Aronoff (Ed.), Oxford Research Encyclopedia of Linguistics. Oxford University Press.
6. Nuckolls, J. B. (1999). The Case for Sound Symbolism. Annual Review of Anthropology, 28, 225–252.
7. Safarov, Sh. (2008). Pragmalingvistika. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti.
8. Mahmudov, N. M. (2012). Tilning mukammal tadqiqi yo‘llarini izlab. Toshkent: Mumtoz so‘z.
9. Nurmonov, A. (2012). Tanlangan asarlar. II jild. Lingvistik tadqiqot metodologiyasi va metodlari. Toshkent: Akademnashr.
10. Hojiyev, A. (2010). Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
11. Rahmatullayev, Sh. (2006). Hozirgi adabiy o‘zbek tili. Toshkent: Universitet.
12. Mengliyev, B. R. (2020). Hozirgi o‘zbek tili. Toshkent: Tafakkur Bo‘stoni.
13. Abduazizov, A. A. (2010). Tilshunoslik nazariyasiga kirish. Toshkent: Sharq.